

Ağrıs//Ağras KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÖZEL AD OLARAK KULLANIMI ÜZERİNE

On the etymology of the word Ağrıs//Ağras and its use as a proper name in Turkey Turkish

Об этимологии слова Ağrıs//Ağras и употребление его как собственного имени в турецком языке

Mehman MUSAOĞLU*

Orhan BALDANE**

Gazi Türkiyat, Bahar 2016/18: 1-18

Öz: Makalede, *ağırış// ağrıs//ağras kelimesinin etimolojisinden art ve eş zamanlı olarak söz edilmiş, kişi adlarının etnik, dini, milli, psikolojik ve sosyokültürel kullanım eğilimleri üzerinde durulmuştur. A:q//ak//ağ kök, °R ve °I ek morfeplerinin füzyon birleşimi sonucunda ağır//ağrı- sözcüklerinin türediği gösterilmiştir. Bu leksik-morfolojik birleşime -ş çatı ekinin getirilmesiyle *ağırış- fiili, ı>a ve ş>s fonetik yer değiştirimleriyle ise ağrıs//ağras leksik özel ad varyantları oluşmuştur: Ağ//ak-ağır//ağrı//ağırış//ağrıs//ağras. Ağrıs ve ağras kelimeleri, Türkiye Türkçesinde hem toponim hem de antroponim olarak kullanılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Onomastik, toponim, antroponim, etimoloji, kullanım, eğilim, ağras, iç katman

Abstract: In this essay, the etymology of the words *ağırış// ağrıs//ağras (to hurt or ache together) are mentioned diachronically and simultaneously. Moreover, the ethnical, religious, national, psychological and sociocultural use tendencies of proper names are dwelt on. It is shown that combining a:q//ak//ağ as the stem, and °R and °I as the affix morphemes in a fusion way, the words ağır//ağrı- are derived. When the voice-morpheme -ş is brought into this lexical-morphologic combination, the verb *ağırış- is obtained; by changing the phonetical locations of ı>a and ş>s, lexical proper name variants of the word ağrıs//ağras are procured: Ağ//ak- ağır//ağrı//ağırış//ağrıs//ağras. The words ağrıs and ağras are still used in Turkey Turkish as both toponym and atonym.

Key Words: Onomastic, toponym, antroponymy, etymology, usage, tendency, ağras, inner layer

Аннотация: В статье освещена этимология слова *ağırış// ağrıs//ağras как в синхронном, так и в диахронном аспектах, рассматривались также их этнические, религиозные, национальные, психологические и социокультурные тенденции употребления. Указывается, что слова ağır//ağrı- образовались в результате фузионного сплавления морфем: коренной a:q//ak//ağ и аффиксальной °R и °I. В результате прибавления залогообразовательного аффикса -ş к данному лексико-морфологическому сплавлению, образовался глагол *ağırış-. А посредством фонетических чередований звуков ı>a и ş>s, собственно-лексические варианты имен ağrıs//ağras подверглись следующим лингвистико-морфонологическим изменениям: ağ//ak-ağır//ağrı//ağırış//ağrıs//ağras. Слова ağrıs и ağras употребляются в турецком языке в качестве топонимов и антропонимов.

Ключевые слова: ономастика, топоним, антропоним, этимология, употребление, тенденция, аграс, интерстрат

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, mehman.musaoglu@gmail.com

** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, orhanbaldane@gazi.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinde 'ad bilimi' olarak adlandırılan 'Onomastik' [Yunan. Onomastik (τέχνη) ad verme kültürü] adlı lengüistik alanın bölümlerinde her türlü özel ad ele alınmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu alanın ayrı ayrı bölümlerinde özel adların tarihi, kökeni, dildeki gelişim, değişim ve kullanım eğilimleri araştırılmaktadır (LES 1990: 346-347). Bunların içerisinde kişi adlarının (antroponimlerin) ele alındığı "anthroponomy" (Karahana 2008: 2), hem bilişsel ve kavramsal hem de etnolojik ve sosyolengüistik bakımdan en temel bölüm olarak öne çıkmaktadır (Stariçenok 2008: 386). "Türk karşılaştırmalı dilbiliminde" (Musaoğlu 2004: 54) de sadece eş zamanlı değil, İlk ve Ana Türkçede art zamanlı görünümde onomastik sistemin ve antroponimlerin, aynı zamanda renk adlarıyla bağlı özel adların etimolojik/lengüistik canlandırılması ayrıntılı olarak yapılmıştır (Kormuşin 1997: 592-608; Blagova 1997: 619-723).

'Onomastik'in bölümleri, üst ve alt başlıklarıyla sınıflandırılabilir. Etnik azınlıkların, milletlerin, halkların vb. adları (etnonimler), hayvanların gerçek ve takma adları (zoonimler), astronomi ve uzay varlıklarının adları (astronimler), yer adları (toponimler) gibi üst başlıklar olarak belirtilebilir. Yer adlarının içerisinde; 'deniz, göl, çay, koy' vb. su havzalarının adları (hidronimler), yerleşim birimlerinin veya şehir, kasaba, köy (oykonimler) ve dağ adları (oronimler) birer bölüm olarak ele alınmaktadır. Onomastik; tarih, coğrafya, jeoloji, etnografya, arkeoloji, edebiyat bilimi, astronomi, demografi, semiyotik ve diğer bilimlerle bağlantılıdır (Stariçenok 2008: 386). Bu bakımdan söz konusu alanın içerisinde ele alınan adlar da herhangi bir dilde psikolojik, sosyolojik, etimolojik, etnolojik, etiyolojik, mitolojik boyutlarıyla ve tarih, coğrafya, edebiyat, kültür bilgisi verileri ile tanımlanabilmektedir. Bu adlar; 'kişi, halk, millet, mit, şehir, ülke, nehir, göl, dağ, gezegen, yıldız' vb. çeşitli olguları, leksikolojik ve metinler arası anlatı düzeyinde semiyotik göstergeler olarak da işaretlemektedir. Bundan dolayı, özel adlar bir yandan leksik bir birim olarak fonetik, fonolojik, morfolojik, kelime yapımı ve etimolojik özellikleriyle ele alınırken öte yandan işaretler dünyasında semiyotik bir gösterge niteliğinde "sentaktik, semantik ve pragmatik" (Pierce 1983:151-210; Morris 1983: 37-89; Erkman-Akerson 2005: 93-116; Veyselli 2010: 222; 322) yönleriyle de incelenebilmektedir. Bu ise inceleyicinin araştırma hedefini art, eş, ön ve iç görünümlü¹ olarak irdelemesine olanak sağlamaktadır. Onu mitolojik,

¹ Art görünümlü 'retrospektif' (Lat. *retrospectare*-geriye bakış), eş görünümlü 'prospektif' (Rus. Şimdiden geriye ve ileriye doğru bir bakış), ön görünümlü 'perspektif', iç görünümlü 'interospektif' (Rus. İç veya öze bakış) kelimeleri; Lâtin, Fransız ve Rus dillerinden alınmıştır. Perspektif (is. Fr. perspective) ve ya ön görünümlü sözcüğü, Türkiye Türkçesinde hâlen kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde sık kullanılmayan *perspektif* sözcüğü, genellikle geleceğe yönelik, geleceğe göre, uzaktan görünüş anlamını ifade etmektedir. *Retrospektif* (art görünümlü) ve *prospektif* (eş görünümlü) sözcükleri de, yukarıda belirtildiği üzere, Hint-Avrupa dilleri kökenlidir. Ancak söz konusu sözcükler, Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. *Retrospektif* sözcüğü geçmişe yönelik, geçmişe göre, *prospektif* sözcüğü ise şimdiye yönelik, şimdiye göre yapılan herhangi bir konudaki değerlendirmeleri içerir. İkincisi, hem de şimdinin vasıtasıyla geçmiş ve geleceği birbiri ile bağlayan bir kavramı da ifade etmektedir. *Perspektif* sözcüğü tümüyle, retrospektif (ret.) ve prospektif (pros.)

folklorik, etnik, millî, manevi ve kültürel özelliklerimizin oluşma ve gelişme tarihinin derinliklerine değin götürebilmektedir. Şöyle ki, birçok özel adın mitolojik ve folklorik boyutlarıyla renklerle bağılı olarak oluştuğu, yukarıda da gösterildiği gibi, hem art hem de eşzamanlı araştırmalarda belirtilmektedir. Örneğin; Nesrin Bayraktar, renk adlarının özel isim türetmedeki temel alanlarından ayrıntılı olarak şöyle söz eder:

Renk adları, tek başına ya da başka sözcük ya da eklerle birleşerek özel ad yapımında da kullanılırlar. Bütün olarak ad biliminin (onomastics) alanına giren bu adlar; genel olarak kişi adları (antroponomic), su adları (hydronymic), dağ ve yükselti adları (horonymic) ve yer adları (toponymic) olmak üzere dört farklı ana alanın özelliklerini göstermektedir (Bayraktar 2014:3).

Uygulamalı Onomastik'te ise, özel adların transkripsiyonu ve transliterasyonu, tercüme edilen ve edilmeyen geleneksel adların telâffuzuna ve imlasına göre kurulması, başka dillerdeki özel adlardan türemiş yabancı isimlerin ifade edilmesi ve yeri geldiğinde değiştirilmesi için yönergelerin düzenlenmesi çalışmaları yapılmaktadır (LES 1990: 347).

Bu makalede, ağrıs//ağras sözcüğünün etimolojisi, tarihî-karşılaştırmalı yöntemle art ve eş zamanlı olarak belirlenmiş, buna bağılı olarak da Türkiye Türkçesindeki kişi

sözcüklerinin ise ilk heceleri alınarak, Türkiye Türkçesine tarafımızdan *retprosperspektif* kavramı getirilmiş, akabinde art, eş, ön ve aynı zamanda iç görünümlü olarak da Türkçe karşılıkları türetilmiştir (Musaoğlu 2002: 319-320). Söz konusu sözcüğün ifade ettiği kavram, 1990'lı yıllarda Türkoloji'nin çeşitli konuları üzerine yaptığımız araştırma-inceleme süreçlerinde anlamsal nitelikteki bir anadil varyantı olarak belirlenmiş ve gerek Rusça, gerekse Azerbaycan Türkçesinde tarafımızdan kullanıla gelmiştir. Retprosperspektif sözcüğü birleşenlerinin Türkçede kullanımları ise, söz konusu leksik birimlerin birincil anlamsal-ışlevsel alanlarına bağılı olarak gerçekleşmektedir. Retprosperspektif kavramının tümüne gelince: Herhangi bir konu veya konulardaki sosyal-bilimsel ve bilişsel değerlendirmelerin, araştırma ve incelemelerin hem geçmişe hem şimdiye hem de geleceğe yönelik karşılaştırmalı ve ardışık olarak metodolojik ekseninde yapılması demektir (Musaoğlu 2013a: 741). Bilişsel nitelikte oluşturduğumuz "*Algılama//Bilinç//Düşünüş üçgeninde*" (Musaoğlu 2010: 31) ise, art görünümlü olarak alt katman (substrat), eş görünümlü olarak yan katman (adstrat), ön görünümlü olarak üst katman (superstrat) ve iç görünümlü olarak iç katman (interstrat) kültürel olgularının ifade parametreleri gösterilmektedir. Böylece, yukarıdaki sözcüklerin sırasına *interospektif/interospektif* iç katman (interstrat) sözcüğü de bilimsel-lengüistik söylemde XX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Birinci kelime özgün nitelikteki bir bakış açısına, ikincisi ise böyle bir bakış açısıyla değerlendirilebilen olay, olgu, nitelik ve niceliklere işaret eder. İç katman olgusu, herhangi bir millî kültürün varoluş özelliği olarak mevcut olur ve başka bir medeniyetin içerisinde de kendi kültürel çizgileriyle tezahür eder (2010: 28-34). Söz konusu kelimeler, 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleşen dünya düzeyinde ulus devletlerin ve kültürlerin millî öze bağılı dil-edebiyat, etnografya, din ve inanç nitelikteki özgün sözel boyutların, etnik, folklorik ve mitolojik içerikli çeşitli arkaik verilerin özelliklerinin araştırılması ve incelenmesi sırasında belirlenen belli kavramaları ifade etmek için türetilmiştir. Bu kavramlar ve onları ifade eden kelimeler, yukarıda belirtilenlerden bazı farklı özellikleriyle seçilmektedir. Bundan dolayı, çağdaş lengüistik-filoloji anlatımında kullanılmaktadır (Добровольский 1998; Дитрих 2002). Elbette, medeniyetimizin renklerle ilintili oluşun ve özel adlar ile de ifade edilebilen alt, yan, üst, iç katmanlarının art, eş, ön ve iç görünümlü olarak mitolojik ve folklorik yönleriyle ele alınması, genelde ad bilimi, özelde ise kişi adlarının incelenmesi bakımından dünyanın haritasının yeniden çizildiği günümüzde özellikle güncellik arz etmektedir.

adlarının etnik, dinî, millî, psikolojik ve sosyolengüistik kullanım eğilimlerinden söz edilerek *ağrıs//ağras* bu yönleriyle de ele alınmıştır.

1. Ağrıs//Ağras KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Ağır/ağrı- kelimesi, *ağırış, *ağrış, ağrıs, ağras gibi türevleri ile Eski Türkçeden itibaren Türk yazı dilleri ve lehçelerinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcüğün fonetik/morfolojik türevleri, XIX. yüzyıldan itibaren Türk yazı dilleri ve lehçelerine ilişkin olarak düzenlenen etimolojik-tercüme ve açıklamalı-karşılaştırmalı sözlüklerde verilmiş ve etimolojisi de belli bir ölçüde açıklanmıştır.

'Ağır' kelimesi, *uluy ayır jük teg* 'büyük ağır yük gibi' (DTS 1969: 18) ve *ayır neñ kişikâ bu altun kümüş* 'bir insan için altın ve gümüş kıymetli eşyalardır' (1969: 19) gibi örneklerle Eski Türkçe Sözlük'te bir sıfat olarak tespit edilmiştir. 'Ağrı' kelimesi, fiil olarak *ayırî-* 'ağrımak, acımak' (1969: 19) ve *ayrî-* 'hastalanmak, hasta düşmek, hasta olmak' morfolojik biçimlerinde, isim olarak ise *ayrîğ* 'acı, sızı, hastalık' (1969: 22) ve *ayruş* 'azap, eziyet' (1969: 23) türevleriyle verilmiştir. Bunun yanı sıra, sözlükte *ayrî-* fiilinden "-ş biçim ekiyle" (Musaoğlu 2008:214) türeyen 'ayrış-' işteş fiil çatısı veya 'ıstırap çekmek, azap çekmek' yan anlamlı morfolojik/leksik birimi de örnekleriyle belirtilmiştir: *Olar bu işqa ayrıştilar* 'onlar bu işe göre eziyet çektiler' (1969: 22).

Wilhelm Radloff'un "Türk Lehçelerinin Sözlük Denemesi" (1960) adlı kitabının birinci cildinde tek heceli *ağ/ağ/ak* kelimesi, ad ve fiil olarak *ağ*, *beyaz*, *kalk-* gibi çeşitli leksik anlamlarıyla verilmiştir (1960: 141). *Ağır* (ағыр) kelimesi, 'yüksekten bağırarak, acımak, acıtmak, ağrımak' anlamlarıyla fiil, bildiğimiz 'ağır' manasıyla da sıfat olarak tanımlanmıştır (1960:156-157). *Ağrı* (ағыр) kelimesi; sözlükte, 'hasta olmak, hastalanmak' anlamıyla fiil, 'ağrı, acı sızı' anlamıyla isim, onun fonetik/morfolojik türevleri olarak ise *ağrık/ağrik* (ағыр/ағыр) 'hastalık, hasta' sözcüğü yer almıştır (1960: 174-175). Bunun yanı sıra, çalışmamızda üzerinde durduğumuz biçimiyle 'ağras'(ағрас) leksik biriminin, fiilin 'ağraş'(ағраш) işteş fiil çatısından türediği ve XIX. yüzyıl Türk lehçelerinde *ağrımak* ve belli bulaşıcı hastalıklardan eziyet çekmek, 'ağrıs'ın ise 'sessizce, yavaşça' anlamlarında kullanıldığı sözlükte belirtilmiştir (Radloff 1960: 174-175).

Sir Gerard Clauson'un sözlüğünde *ağrı* sözcüğünün, *ağır*, *ağrı*, *acı* anlamlarında kullanıldığı açıklanmıştır (Clauson 1974: 91). Bunun yanı sıra, *ağrı-* geçişsiz fiilinden -ş işteş fiil çatısı ekiyle beraber icra edilen hareketi veya çekilen herhangi bir eziyeti ifade eden bir fiil biçimlenmesinin Türkçede türeyebildiği gösterilmiştir: *ağrı-ağrı-ğraş* (1974: 91-92). Söz konusu fiilin hâlâ çeşitli Türk lehçelerinde kullanıldığı, Sir Gerard Clauson'un sözlüğünde örnekleriyle tespit edilmiştir: *ağrı - acı çekmek, ayakta kalmak; ağrı-ğraş-* 'beraber acı çekmek'. 'ola:r bu: ı:şka: ağrı:ğraş:lar' (Clauson 1974: 92).

SSCB Bilimler Akademisi Dilcilik Enstitüsü Türk-Moğol Dilleri Bölümü'nün elemanı E. V. Sevortyan'ın hazırladığı "Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü" (1974) adlı eserde, Türk lehçelerinde ünlü ile başlayan kelimelerin etimolojisi, yapısı ve semantik özellikleri açıklanmıştır.² Örneğin, bir yandan A:ҒЫР/A:ҮЫР kelimesinin birincil leksik-semantik anlam alanlarıyla a:Ғ- fiilinden -r- ekiyle türeyen bir ad olduğu, diğer uygun leksik-morfolojik şekillerin de ondan türediği ve Türk lehçelerinde çeşitli fonetik varyantlarda kullanıldığı görülmektedir: Özbek. ағыр/ағыр; Uygur. еғыр/еғыр; Türkmen. аыр/аыр vb. sözlükte, ағыр/ағыр kelimesinin hem asıl (ағыр, yüklü vb.) ve mecazî (kıymetli, vacip, tehlikeli, kutsal vb.) anlamlarda kullanılan bir ad (Sevortyan 1994:85-86), hem de "fonetik eş sesliliğiyle" (Stariçenok 2008:385) öne çıkan bir fiil olduğu "< a:ҒЫР-, dolayısıyla *a:Ғ+fiil ve -ыр yarım eki" (1994:86) formülüyle ispatlanmıştır. Bunun yanı sıra, söz konusu ad-fiilin *ағрам* 'ağrılık' (<aғыр-+ad yarım eki -(a)M); *ағырк/ағырк/ағырук* (<aғыр-ык) 'ağrılık, hamile, yük, hastalık'; *ағырк*, *ағырты* (<aғыр-ынт) olmak 'yük olmak' gibi çeşitli fonetik/morfolojik varyantlarına tarihî Türk lehçelerinde ve diyalektlerinde rastlandığı vurgulanmıştır (1994: 85-86). Öte yandan ise, A:ҒЫР/A:ҮЫР kelimesinin ikincil leksik-semantik anlam alanlarıyla *a:Ғ/a:Ғ- eş sesli fiil-addan türediği; 'ағыр, acı, sızı; ағырмак, rahatsız olmak' anlamlarını ifade ettiği, söz konusu "münferit nitelikteki eş sesli biçimlerin" (LES 1990: 345), *a:Ғ/*ЫҒ/*ОҒ/*a:Ғ/*ЫҒ- olarak da verilebildiği belirtilmiştir. Böylece *a:ҒЫР/*ағар/ав°ур/ав°ыр fiil-isimleri, *a:Ғ/*аҒ-/*ав°- fiil kökünün türevleri olarak ortaya çıkar. Belirtilen fiil-isimlerdeki ikinci "hecenin orta sesi olarak ifade edilen" (Stariçenok 2008:296) eş sesli fonem, -y/-ы- yarım eki ile bazen muhafaza edilir. Ancak, orta ses çoğunlukla bir füzyon olayı sonucunda düşer.³ Bu şekil ise, hem 'ағары' veya "ағар-+ы" fiiliyle, hem de onunla oluşan diğer uygun fiil şekilleriyle karşılaştırılabilmektedir. Örneğin; Türkmen., Tuv. а:ры-; Azerb. ағыр-; Uygurca ve diyalektleri ағыр-, ағыр-/а:ғыр-/а:ғыра-/ағыра-; Kırg., Alt. о:py gibi örneklerde söz konusu fiil; 'ағырмак, acı, sızı hissetmek, düşmek, dert çekmek' anlamlarını ifade eder (Sevortyan 1974: 86-87).

Böylece, *ағыр//ағыр* sözcüğünün Eski Türkçeden beri çeşitli fonetik ve morfolojik biçimlenmeleriyle Türkçede hem isim, hem sıfat, hem de bir fiil olarak yukarıda belirtilen anlamlarda kullanıldığı gözlemlenmektedir. Çeşitli Türk yazı dilleri ve lehçelerinin yanı sıra, çağdaş Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinde de söz konusu *ағыр//ағыр* sözcüğünün fonetik ve morfolojik biçimlenmeleriyle hem isim hem de fiil kelime yapımı süreçlerinde çeşitli alt kavramları ifade edebilmesi (Gülensoy2007:53-

² Söz konusu sözlüğün şimdiye kadar yedi cildi (1994, 1978, 1980, 1989, 1997, 2000, 2003) yayımlanmıştır. Sekizinci cilt yayıma hazırlanmaktadır. Beşinci, altıncı ve yedinci ciltler, Rusya Federasyonu Dilcilik Enstitüsü Altay Dilleri Bölümünde düzenlenmiştir. Birinci ve ikinci ciltleri E. V. Sevortyan kendisi hazırlamıştır. Üçüncü cildi de E. V. Sevortyan hazırlamış, ama editörlüğünü N. Z. Hacıyeva yapmıştır. Sözlüğün dördüncü cildini E. V. Sevortyan ve L. S Levitskaya, diğer ciltler ise söz konusu Enstitünün şimdi adı değiştirilen Ural-Altay Dilleri Bölümünde konunun uzmanı dilci Türkologlarca hazırlanmıştır.

³ Füzyon, eklenen ekin etkisiyle morfemin içeriğinde gerçekleşen fonetik değişiklik veya yeni bir birleşim demektir (DA 2008: 367).

59) dikkatleri çekmektedir. Dolayısıyla, eski Türkçeden beri belirtilen sözcüğün tarihî Türk lehçelerinde ve çağdaş Türk yazı dilleri ve lehçelerinde çeşitli *ad/fil* şekilleriyle kelimenin hem düz, hem de yan anlamlarında kullanılabilirliği, söz konusu morfemin İlk ve Ana Türkçedeki kökeninin hem etimolojik/morfolojik hem de bilişsel/kavramsal olarak canlandırması sorununu gündeme getirmektedir.

SSCB Bilimler Akademisi Dilcilik Enstitüsü Türk-Moğol Dilleri Bölümü'nde hazırlanan "Türk Dillerinin Mukayeseli-Tarihî Grameri. Söz Varlığı" (1997) adlı eserde⁴, İlk ve Ana Türkçede kullanılan bin kelimenin etimolojik canlandırılması yapılmıştır. *Ağır/ağrı* kelime tabanındaki parçalardan birincisinin, belirtilen eserde çeşitli leksik/semantik kullanım biçimleri ve türevleriyle (ayar-, ayıl) qara/kara sözcüğünün zıt anlamlısı olarak canlandırılan *a:q//ak//ağ* kök morfeminden ibaret olduğu görülmektedir (Kormuşin 1997:598-601). Türk lehçelerinde; **ağırış//ağrıs//ağras//* sözcüğü ve onun türevleri, *ağır/ağrı* kelime tabanındaki söz konusu İlk Türkçe kökün, °R ve °I morfemlerinin füzyon birleşimi sonucunda oluşan gövdeye yan anlam kazandıran -ş çatı biçim ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Böylece yukarıda belirtilen lengüistik görüşlere, somut sözlük çalışmalarına ve Türkçede kelimenin eklemeli gelişimi kurallarına göre *ağrıs//ağras* sözcüğünün İlk ve Ana Türkçeden itibaren köken bilimsel nitelikteki leksik, etimolojik ve morfolojik gelişimi, şu şekilde belirlenebilir: *Ağ//ak- ağır//ağrı//*ağırış//*ağrıs//ağras//*.

Ağır/ağrı sözcüğünün kökeninin ve belli bir ölçüde türevlerinin 'beyaz, beyazımsı' kavramını ifade eden bir heceli *a:q//ak//ağ* kök morfemiyle ifadesi, eski Türkçede de genelde onomastiğin, özeldede ise antroponimlerin dilin gramatikal sisteminde bir sıfat olarak kullanılan renk adlarıyla bağlantılı olduğunu kanıtlamaktadır (Blagova 1997: 619-723). Söz konusu bir heceli sözcük, en eski çağlardan beri 'beyaz, suçsuz, temiz' anlamlarıyla hem kadın hem de erkek adlarını türeten temel leksik birleşenlerden biri olarak tanımlanmaktadır (1997: 679). 'Aq//ak//ağ' kelimesinin "kişi-erkek adının oluşumunda daha geniş yer almasını, en eski folklorik kelime kullanımı eğilimiyle ilişkilendirmek mümkündür: 'Beyaz' sıfatı Türk ve Moğol halklarının eski mitolojik ve destansı geleneğiyle bağlantılıdır. 'Beyaz renk' ise doğüstü güç özelliğine sahip olmuştur. Bütün temiz, kutsal ve iyi olanlar onunla ilişkilendirilmiştir. O, sanki insanın kaderini belirlemiştir" (1997: 679).

İlk ve Ana Türkçedeki 'beyaz, temiz ve suçsuz' anlamlı *a:q//ak//ağ* kök morfeme, Eski Türkçede °R ve °I eş sesli isim/fiil yapım eki getirilmiştir. Akabinde tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde artık etimolojik olarak da parçalarına ayrılmayan nadir kullanılır nitelikteki bir *ağır/ağrı* özel morfemi ve buna bağlı olarak da *ağır/ağrı/ağırış/ağrıs/ağras* fonetik, morfolojik ve leksik nitelikteki sözcük gelişimi ortaya çıkmıştır. Söz konusu gelişimin gerçekleşmesinde, aşağıda görüleceği üzere de

⁴ Söz konusu eser 6 cilt (1984; 1986; 1988; 1997; 2002; 2006) olarak yayımlanmıştır. Eser; fonetik, morfoloji, sentaks, söz varlığı, bölgesel canlandırılmalar ve aynı zamanda *ilk, ön, eski ve yeni Türkçe dönemlerini* genelleyen ciltlerden ibarettir (Musayev 2012:118).

kökence hem renk bildiren hem de diğer anlamdaki özel adların birbirine semantik-fonksiyonel olarak bulaşması veya kontaminasyonu⁵ etkili olmuştur.

Türkiye Türkçesinde 'ağras' sözcüğünün soyadı olarak kullanımı, gerek etimolojik gerekse de dilin söz varlığı bakımından İlk ve Ana Türkçeden beri Türk yazı dillerinde ve lehçelerinde kullanılan *aq//ak//ağ* kelimesinin leksik ve semantik anlamlarıyla ilintilidir. Kavramsal olarak ise söz konusu sözcüğün etimolojisi, en eski çağlarda beyaz adlı rengin folklorik ve mitolojik geleneğe bağlı olarak kullanılmış doğüstü gücü niteliğiyle bağlantılıdır.

2. TÜRKÇE Ağrıs//Ağras, LÂTİNCE *Agros*, ARAPÇA *Agrâs*'İN KONTAMİNASİYASI

Anadolu'da *Ağras* sözcüğünün bir soyadı olarak kullanılması, büyük bir ihtimalle XI. yüzyıldan sonra Türklerin, özellikle de Türkmen boylarının bu topraklara göçüyle bağlantılıdır. Bunu çağdaş Türkmen Türkçesinde söz konusu sözcüğün çeşitli fonetik ve morfolojik varyantlarda kullanımı da kanıtlamaktadır. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nün Türkmen Türkçesi dizininde *ağras* kelimesi altı farklı sözlük maddesinde işaretlenmiştir. Bu maddeler ise "ağır başlı, ciddi; ılımlı; mütevazı; oturaklı; vakar" şeklindedir (KTLS-I 1991; KTLS-II Dizin 1992: 333). Bu anlamların tamamı, Türkmen Türkçesindeki *ağras* kelimesinin etimolojik/semantik olarak 'ak' ve 'ağır' morfepleriyle bağlantılı olduğunu ama dilin tarihî gelişimi ve kelimenin mecazî olarak çeşitli alanlarda kullanımı sonucunda anlam çeşitliliği kazandığını göstermektedir.

Lâtin kökenli 'agrôs'un 'ağrıs//ağras' kelimesiyle bağlantısı da bu kelimenin Türkçe içerisindeki tarihsel macerası bakımından önemlidir. Türkler, Bizans İmparatorluğu ile giriştikleri mücadelelerin sonucunda Anadolu'yu kademe kademe Türk vatanı haline getirmişlerdir. Bu süreçte *Agros* adlı yerleşim yerleri de Türk toprağı haline getirilmiştir. Ancak bu kelime Türkçenin kendi içyapısıyla uyumsuz bir ses düzenine sahiptir. Bilindiği üzere /o/ ve /ö/ fonemleri Türkçede ilk heceden sonra umumiyetle kullanılmamaktadır. Günümüzde de Kırgız Türkçesi, Altay Türkçesi ve Özbek Türkçesi haricinde aşağı yukarı bütün Türk lehçelerinde bu kurala düzenli olarak rastlanmaktadır. *Agros* kelimesi de bu bakımdan Türkçenin ses düzenine aykırı durmaktadır.

Yukarıda Türkmen Türkçesinde 'ağras' kelimesinin bulunduğu işaret etmiştik. Anadolu'ya akın gerçekleştiren Oğuz boylarının Türkmen kökenli olduğu ve Anadolu'ya gelmeden önce yoğun olarak bugünkü Türkistan sınırları içerisinde kalan Merv bölgesinde buldukları da tarihî bir malumdur. Diğer bir ifadeyle Anadolu'ya gelen Türkmenler, kendileriyle birlikte *ağras* kelimesini de getirmişlerdir. Anadolu'ya

⁵ İki sözün ve ifadenin çeşitli şekillerde birleşmesiyle oluşan lengüistik birleşim demektir. Burada kelimenin anlamı değişir veya yeni bir leksik birim ortaya çıkar (DE 2008:360; Stariçenok 2008:261-262).

geldiklerinde tanıştıkları *agrós* kelimesini de kendi söyleyişlerine ve Türkçenin ses düzenine uygun bir şekilde *ağrıs//ağras* şeklinde değiştirmişlerdir. Bu ses olayı için dilbiliminde yukarıda da belirtildiği üzere *kontaminasyon* veya *bulaşma* terimi kullanılmaktadır. Kökenleri farklı iki kelime zaman içerisinde birbirini şekil ve anlam yönünden etkileyerek birbirine karışmıştır.

Söz konusu problem, dil alıntıları ve verintileri, çeşitli yönleriyle hem akraba olan, hem de olmayan dillerin birbiriyle ilişkileri sürecinde ele alınmaktadır (Musaoğlu 2002: 7-8). Bu ilişkilerin sonucunda çeşitli dillerde yan katman, alt katman, üst katman ve iç katman⁶ olguları seviyelerinde beliren lengüistik-kültürel tabakalar, tarihî aşamalarıyla art, eş, ön ve iç görünümlü olarak da incelenebilmektedir. Bu bakımdan söz konusu bulaşma sürecinde *Ağras* leksik birimine dönüşen *Agrós* kelimesi, Türkiye Türkçesi için art görünümlü (retrospektif) olarak belirlenebilen bir alt katman (substrat) olgusudur. Arap kökenli *agrâs* kelimesi ise, söz konusu kontaminasiya sürecinde bir leksik-fonetik nicelikteki çağrışım niteliği oluşturmakta ve Türkiye Türkçesinde bir yan katman (adstrat) olgusu olarak da değerlendirilebilmektedir.

3. LATİN KÖKENLİ *Agrós* VE ARAP KÖKENLİ *Agrâs* KELİMELERİNİN ETİMOLOJİSİ

Türkiye Türkçesinde kullanılan *Ağrıs//Ağras* özel adının etimolojisi, Sevan Nişanyan tarafından düzenlenmekte olan *Index Anatolicus* başlıklı ağ sayfasında¹ söz konusu fonetik, morfolojik ve leksik varyantların tamamı, Latince kökenli ve günümüz Yunancasında da kullanılan “tarla” anlamı *agrós* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. *Agrós* kelimesi ziraat anlamı *agriculture* kelimesindeki ‘agri’ ile de köken olarak bağlantılıdır.

Ferit Devellioğlu tarafından hazırlanmış olan Osmanlıca sözlükte de ‘agrâs’ kelimesi geçmektedir. Devllioğlu bu kelimenin anlamını “dikilmiş ağaçlar, fidanlar”

⁶ *Adstrat* (Lat. *ad.* - yanında, karşısında; *startum* - *kat, tabaka*), çeşitli dillerin veya iki mustakil dilin birbiriyle etkileşimleri sırasında oluşan lengüistik tabakadır (LES 1900:19). Söz konusu tabakanı oluşturan somut dil faktörleri; önceleri ikinci dilde birinci dilden alındığı gibi de yer alır, sonraları ise somut sözcükler, çeşitli deyimler ve ifadeler olarak alındığı dilin leksik-sentaktik olanakları ile değiştirilerek kullanılır. *Substrat* (Lat. *sub.* - altında; *startum.* - *kat, tabaka*) olayı, birinciden farklı olarak incelenen herhangi bir dilde bu dilin iç gelişimi ile bağlı kurallarından ayrı bir biçimde gerçekleşen dil olguları olarak belirlenmiştir (LES 1900: 497). Bunlar, önceleri herhangi bir bölgenin lengüistik coğrafyasında geniş yayılmış ve sonraları ortadan kalkmış ölü bir dile özgü dil sistemi özelliklerinin söz konusu bölgede yaşayan ve kullanılan diğer bir dilde yer alan bütünü anlamına gelmektedir. Bu bakımdan Kelt dili, çağdaş Fransızca için substrat nitelikteki bir dil tabakasını oluşturmaktadır (Vardar 1989:19). *Superstrat* (Lat. *super.* - üzerine, üstüne, üstünde; üzerinde, üzerinden; *startum.* -*kat, tabaka*) ise, herhangi bir dilin kendisinin iç gelişim kurallarından oluşmayan ve söz konusu dilde yabancı etnik gurupların yerel nüfus tarafından asimilyasyona uğramış dilinin özellikleridir (LES 1900: 499). Uluslararası iletişim aracı olarak kullanılan dillerdeki alıntılar, çağdaş dilbilimde artık yan katman veya alt katman değil, alındığı dilde kazandığı süreklilikten dolayı iç katman terimi ile de adlandırılmaktadır (Дмитрих 2002: 84). İç katman (*interstrat: Inter. iç, startum.* - *kat, tabaka*) tanımlanması; yan, alt ve üst katman nitelikteki karşılaştırmalı dil ilişkileri bağlamında incelenmelidir (Musaoğlu 2010: 28-29).

¹ <http://nisanyanmap.com/> Erişim Tarihi: 15 Kasım 2015

olarak vermekte ve Arapça 'gars' kelimesinden türediğini belirtmektedir (2002: 13). Şemseddin Sami'nin "Kamus-ı Türkî" (2010: 34) sözlüğünde de 'agrâs' kelimesinin "taze fidanlar, yeni dikilmiş ağaçlar" anlamında kullanıldığı zikredilmektedir.

Bu bilgilerin ışığında hareket etmek gerekirse, 'tarla' anlamlı bir kelimenin yerleşim yeri adı olması mantık olarak da kabul edilebilecek bir durumdur. 'Dikilmiş ağaçlar ve fidanlar' anlamlı bir kelimenin yer adı olması da yine mantık dâhilinde izah edilebilmektedir. Bu bakımdan söz konusu kelimelerin Türkiye Türkçesinde toponim ve antroponim olarak kullanımları üzerinde ayrıca durmak gerekecektir. Bu noktada ise bize en çok tarihî coğrafya bilgileri yardımcı olacaktır.

Tarihsel süreçte Ağrıs//Ağras adının yer adı olarak kullanıldığını tespit edebildiğimiz yerlerden Isparta iline bağlı ve günümüzdeki adı Atabey olan ilçenin hangi uygarlıklara ev sahipliği yaptığıyla ilgili bilgilere bakacak olursak, Atabey ilçesinin Selçuklu hâkimiyetine girmeden önce İyon, Selefkos ve Bizans uygarlıklarına ait bir yerleşim yeri olduğunu görüyoruz. Bu bölgenin tarihsel süreçte *Argos*; *Agrea*; *Ağros* şeklinde adlandırıldığı da tarihî kaynaklarda işaretlenmiştir (Kıyıcı 1995: 1)². Atabey ilçesi haricinde bu yer adlarının kullanıldığı diğer iki mahallenin bağlı bulunduğu Konya ve çevresiyle ilgili tarihî coğrafya çalışmaları da Konya bölgesinin uzun yıllar Roma ve Bizans uygarlığının önemli bir merkezi olduğuna işaret etmektedir. Bu bilgilere dayanarak bu yerleşim yerlerinin adlarının Arapçadaki *agrâs* kelimesinden ziyade Latince kökenli *agrôs* kelimesiyle daha açık bir bağının olduğunu söyleyebiliriz.

4. Ağrıs//Ağras KELİMESİNİN KULLANIM ALANLARI

Türkiye Türkçesinde, söz konusu kelimelerin hem toponim, hem de antroponim olarak kullanımına rastlanmıştır. Anadolu'da, özellikle de Konya-Beyşehir civarlarında çoğunlukla yer adı (toponim), Girit adasında, Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk göçmenlerin arasında ise soyadı (antroponim) olarak kullanılmıştır. (Bunu dolaylı olarak söz konusu kelimeyi soyadı olarak kullananların söyledikleri de kanıtlamaktadır). Birçok halde yukarıda belirtilen kelimelerin önce toponim, sonra ise antroponim veya aksine olarak kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu dönüşümün veya antropolojik/lengüistik gelişmenin özel adların verilmesinde etkili olan dinî-geleneksel eğilimlerden değil, günümüzde çoğunlukla çeşitli sosyolengüistik, siyasal, sosyokültürel ve psikolojik nedenlerden kaynaklandığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra, kelimenin leksik-morfolojik temeli ekseninde tarihî-etimolojik biçimlenme sürecine bağlı olarak gerçekleşen kavramsal algılanma içeriğinin söz konusu isimlerin kullanımında hâlâ etkili olduğu yadsınamaz. Bunu

² Bu kaynak, Gülden Songun tarafından hazırlanmış olan "10120 Numaralı Temettuat Defterine Göre Atabey Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)" başlıklı yüksek lisans tezinden nakledilmiştir.

Girit adasının Osmanlı Devleti yönetiminde kaldığı 1645-1908 döneminde meydana gelen adaya ve adadan Anadolu'ya gerçekleşen Türk göçmen süreçlerinde psikolojik ve bilinçaltı olarak yaşananlardan da algılamak mümkündür.⁹

Büyük bir ihtimal ki, başlangıçta söz konusu kelimeyi hem toponim hem de antroponim leksik varyantlarıyla kullanan Türkler veya Türkmenler adadan döndüklerinde onu çoğunlukla bir soyadı olarak Anadolu'ya getirmişlerdir.

A. TOPONİM (YER ADI) OLARAK KULLANIMI

Aynı kökenli ve nadir bir özel ad olarak değerlendirilebilecek olan *Ağrıs//Ağras* toponimleri, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bugünkü siyasal sınırları içerisinde hiçbir yerleşim yeri için kullanılmamaktadır. Ancak tarihsel süreçte bu toponimler, Anadolu coğrafyasında uzun yıllar kullanılmıştır. Tespitlerimize göre, günümüzdeki adı *Atabey* olan Isparta'ya bağlı ilçenin adı tarihî kaynaklarda *Ağrus* olarak kaydedilmiştir (Sezen 2006: 9). *Ağrus* sözcüğünün de bizim burada ele aldığımız *ağrıs//ağras* sözcüğünün bir varyantı olduğu açıktır. Daha önce Konya'nın Meram ilçesine bağlı bir kasaba olup bir süre önce Konya'nın merkezine bağlı bir mahalle haline getirilen Sağlık Mahallesi'nin eski adı *Ağrıs*'tır. Konya'nın Güneysınır ilçesine bağlı bir köy olup yine kısa bir süre önce Güneysınır'a bağlı bir mahalle haline getirilen Karagüney Mahallesi'nin de eski adı ise *Ağras*'tır.

1921 yılında Kütahya milletvekili Besim Atalay tarafından meclise yabancı asıllı köy, kasaba, bucak vb. adların kaldırılıp yerlerine Türkçe isimlerin konulması hususunda bir önerge verilmiştir. Isparta il genel meclisi de o yıl içerisinde bu kararı görüşüp *Ağrıs* bölgesinin adını o bölgeyi 1205 yılında Bizanslılardan alarak Türk vatanı haline getiren Atabey Ertokuş'a şükran borcu olarak *Atabey* şeklinde değiştirmiştir (Kıyıcı 1995: 1)¹⁰. Konya ili sınırlarındaki *Ağrıs* ve *Ağras* mahallerinin adlarının değişmesi ise daha yakın bir dönemdedir. Yabancı adlı yerleşim yerlerinin adlarının değiştirilmesi hususu daha önceleri de epeyce gündeme getirilmişse de sistemli olarak değişimler 1957 yılında 'Ad Değiştirme İhtisas Kurulu'nun kurulmasıyla başlamıştır. Bu kurul 1978 yılına kadar yaklaşık 75.000 yerleşim yerinin adını incelemiş ve 28.000 kadarını değiştirmiştir (Tunçel 2010: 27). Konya'daki bahsi geçen değişimler de bu döneme rastlamaktadır.

B. ANTROPONİM (KİŞİ ADI) OLARAK KULLANIMI

⁹ <https://tr.wikipedia.org/wiki/> Erişim 22. 04. 2016.

¹⁰Bu kaynak, Gülden Songun tarafından hazırlanmış olan "10120 Numaralı Temettuat Defterine Göre Atabey Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)" başlıklı yüksek lisans tezinden nakledilmiştir.

Söz konusu kelimelerin antroponim olarak kullanımı noktasında internet kaynaklı yaptığımız taramalar sonucunda bu kelimelerinin soyadı olarak çokça kullanıldığını saptadık. Bu tespitlerimiz doğrultusunda da Konya'nın Beyşehir ilçesinde ikamet etmekte olup Ağrıs soyadını taşıyan bir şahısla bu hususta bir mülakat gerçekleştirdik. Soyadlarının hikâyesini sorduğumuz Gamze Ağrıs (20), sorumuza şu şekilde cevap verdi:

Merhaba, ben Gamze Ağrıs. 22 Aralık 1995 tarihinde Konya'nın Beyşehir ilçesinde doğdum, büyüdüm. Soyadıyla ilgili açıklama yapacak olursam; büyüklerimden duyduğum kadarıyla bizim büyük dedemiz Konya'ya gidip gelirken, mal almak için, alışveriş yapmak için, her zaman Ağrıs Hanı'nda kalmış. Orada çok yemiş içmiş, oranın çok iyiliğini görmüş. Soyadı Kanunu çıktığında da o handa çok iyilik gördüğü için soyadımızın Ağrıs olmasına karar vermiş.

Cevapta bahsedilen Ağrıs Hanı, Beyşehir-Konya yolu üzerinde yer almaktadır ve yukarıda bilgisini verdiğimiz Konya'nın merkezine bağlı eski adı Ağrıs olan Sağlık Mahallesi yerleşim yerinin sınırları içerisinde. Gamze Ağrıs'ın verdiği cevaptan bir yer adının, kişi adı olarak kullanıma geçtiğini görmekteyiz. Tuncer Gülensoy, kişi ve yer adlarının birbirleriyle olan yakın ilişkilerine değinirken kişi adından yer adı, yer adından da kişi adı olabileceğini belirtmektedir (Gülensoy 1998: 41). Bu örnekte de tam anlamıyla yer adından kişi adına geçişi görmekteyiz.

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Ankara Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi üroloji uzmanı Doç. Dr. Koray Ağras'ın söylediklerine göre soyadı Ağras olan birçok kişi onun da katılımlarıyla bir Araştırma Grubu'nu oluşturmuşlardır. Söz konusu kelimenin etimolojisini veya neden Ağras soyadını taşıdıklarını araştırmışlardır. Ağras kelimesinin Türkmence olarak 'ılımlı'(moderate, temperate, equable) anlamını bildirdiğini, Türklerin 26 Ağustos 1071 yılında Konya bölgesine yerleşmesiyle bir Türk boyu olan Türkmenlerin de Orta Asya'dan buraya geldiğini ve Anadolu Selçuklu Devletinin 1308 yılında yıkılışından sonra ise Karamanoğulları'nın hâkimiyetine girdiklerini tespit etmişlerdir. Ağrasların veya Ağrısaların (hepsi Türkmen boyu) Orta Asya'dan gelip Eskişehir ve Konya civarında yerleştiğinin anlaşıldığını ama bunlardan bir kısmının zamanında Girit adasına hatta Fransa'ya gittiğinin ne gibi bir sebebi olduğunu da bilmek istemişlerdir.

Birincisi; Ağrısar veya Ağraslar kelimesinin manası *Türkmenler* demek değildir. Söz konusu kelime Türkçede, yukarıda belirtildiği üzere "ağır başlı, ciddi; ılımlı, mütevazı; vakar; ağırbaşlılık" anlamlarında kullanılmaktadır. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmenler, büyük bir ihtimalle göç ettikleri coğrafyayı vatan haline getirebilmek için söz konusu yerleri böyle bir çokanlamlı, olumlu ve Türkçe kökenli kelimeyle adlandırmışlardır. Akabinde önce toponim olarak ortaya çıkan kelime, sonrasında antroponim olarak da kullanılmıştır.

İkincisi; Avrasya coğrafyasında en çok göç eden, devletler kuran ve dünyaya hükmeden büyük kavimlerden biri, son iki bin yıl içerisinde şüphesiz ki Türkler olmuştur. Söz konusu süreçte, Türkçe çeşitli dillerle temasa girmiş, onlara kelime vermiş, aynı zamanda onlardan kelime almıştır. Ancak kelime verip almanın ötesinde bu dillerle art, eş, ön ve iç görünümlü düzeylerde yan, alt, üst ve iç katman oluşturuvcu dil-kültür ilişkilerinde de bulunmuştur. Bu bakımdan Ağrıs//Ağras kelimesinin etimolojisine, anlamına ve kullanımına göre Latince Agros'tan ve Arapça Ağrâs'tan farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Latince Agros'un bir alt katman, Arapça Ağrâs'ın ise bir yan katman özelliği olduğu yukarıda gösterilmiştir. Türkçe kökenli Ağrıs//Ağras kelimesi ise etnolojik-kültürel nitelikteki bir iç katman özelliğidir. Nitekim, *iç katman* kavramı, sadece "alındığı dilde süreklilik kazanan" (Musaoğlu 2010: 29) bir dil olgusu olmayıp, aynı zamanda herhangi bir ana dilinin anadil veya Rusça. *prayazık*, Alm. *ursprache*, Fr. *langue mère*, İng. *primitive language* seviyesinden (Musaoğlu 2013b:545) itibaren kullanılan fonetik, fonolojik, gramatikal, deyim bilimsel sistemi; çeşitli kelimeleri; morphem envanterini; leksik-morfolojik biçimlenmeleri; cümle ve metin modellenmelerini de ihtiva eder.

C. KİŞİ ADLARININ VERİLMESİNDEKİ YÖNELİMLER VE Ağrıs//Ağras ANTROPONİMİ

Bir canlıya ya da coğrafi bir alana ad verme, dünyadaki bütün toplumlarda karşımıza çıkan sosyokültürel bir olgudur. Ad verme hususunda izlenen yollar, kültürden kültüre farklılık gösterebildiği gibi farklı kültürlerde aynı yöntemlerin kullanılması da mümkündür. Çünkü bütün bu işlemlerin ortak paydası insandır ve insan beyni coğrafya gözetmeksizin birçok durumda benzer durumlar karşısında benzer tepkiler verebilmektedir.

Semra Şen, ad verme ile ilgili bir çalışmasında (Şen 2006: 159) kültürle şahsiyet arasındaki ilişkiden söz etmekte ve çevresel faktörlerin şahsiyeti etkilediğini göstermektedir. Dünyaya gelen bir çocuğun beraberinde ne dinî, ne ahlaki, ne hukuki, ne lisani, ne de mantıki bir vicdan getirmediğini, bunu ona her şeyden önce kendi millî kültürünün verdiğini söylemektedir. Buna bağlı olarak da Türklerde ad verme geleneğinin kökleri Orta Asya'ya uzanmaktadır.

Orhan Acıpayamlı konuyla ilgili yapmış olduğu bir çalışmada, Türk uygarlığının asırlardır çeşitli medeniyetler ile temasının sonucunda farklı kültürlerle karşılıklı etkileşime girildiğini ve bunun da ad verme alanlarında son derece büyük rolü olduğunu belirtmektedir (Acıpayamlı 1992: 2). Acıpayamlı'nın bahsi geçen çalışmasını incelediğimizde Türk toplumunda kişi adı verilmesi hususunda; verilecek adın ne zaman seçileceği, çocuğa kimin ad takacağı, çocuğa kimin veya neyin adının koyulacağı ve nasıl ad verileceği gibi yapısal aşamaların olduğunu da görebilmekteyiz (Acıpayamlı 1992). Acıpayamlı'nın bu çalışmasındaki tespitleri ve örnekleri ile sadece Anadolu coğrafyası sınırlı değildir. Türk Dünyası'nın büyük bir kısmından ritüeller

ve örnekler bu tasnifte yer almaktadır. Yazımızın içeriği bakımından bizi en çok ilgilendiren kısım ise insana hangi adların ne sebeple verildiği ve hangi anlamları taşıdıklarıdır. Acıpayamlı, çocuğa kimlerin adı verilir maddesini üç bölüme ayırmıştır. Bunlardan ilkinde göre çocuğa ölmüş aile büyüklerinin, bilgin ve güzel sesli, ya da saygınlık kazanmış bir şahsın, ikincisine göre ise ad verme sırasında eve ilk gelen kimsenin adının verilmesi söz konusudur. Üçüncü kısımda da peygamberin ve ailesinin, dört halifenin, tarikat kurucusunun ya da üyesinin adlarının konulabildiği belirtilmiştir (1992: 6).

Acıpayamlı, çocuğa neyin adının verileceği hususunu da üç madde de ele almıştır. Bunlardan birincisine göre çocuğa doğduğu yerin adı, ikincisine göre çocuğa bindiği atın renginin, kurt baskını ya da güneşin doğuşu gibi olayların, törenlerde ilk adı geçen balta, kılıç gibi nesnelerin, ad verme esnasında ilk görülen eşyanın ve doğum sırasında yapılan işlerin adı verilebilir. Üçüncü maddeye göre ise çocuğa doğduğu gün ve ayların adı koyulur. Bunların haricinde çocukları yaşamayıp ölen ailelerin Dursun, Durmuş, Baki, Yeter, Duralı, Satılmış; büyük bir subay olmasını isteyenlerin Mülazım, Paşa, Müşir; arka arkaya kız çocukları olan ailelerin Yeter, Döne; çocuğu olmayan ailelerin çocukları olunca Hüdaverdi, Allahverdi; çocukları yaşamayan ailelerin ise yeni doğan çocuklarını kötü ruh, nazar ve Azrail'den korumak için İt, Yılan, Şeytan, Sarıkine gibi isimler verdiği saptanmıştır (1992: 6-7).

Betül Yalçınkaya, konuyla ilgili bir çalışmasında (Yalçınkaya 2015: 364) kişi adlarının, insanların iletişimlerini kolaylaştıran önemli unsurlardan biri olduğunu ve insanların sahip oldukları ad sayesinde içinde yaşadıkları toplumun bir parçası hâline gelerek o toplumdaki bireylerle ancak bu vasıta ile iletişim kurabildiklerini belirtmektedir. Bunun yanı sıra insanların, içinde yaşadıkları toplumun diğer bireylerinden ayrılmalarını sağlayan en önemli özelliklerinden birinin adları olduğunu da ifade etmektedir. İsimler, sahipleriyle doğrudan karakteristik bir ilişki içinde olmasalar da insan zihni isim ile sahibi arasında ilişki kurmaya her zaman meyillidir. İsim verme olgusunun perde arkasında kalan tarafların incelendiği bir yazıda ise şöyle denilmektedir:

Ne kadar isim bilinirse o kadar sahiplenme var demektir. Kişilerle ilk tanışıldığında öncelikle isimleri sorulur ya da kişi kendini ismini söyleyerek tanıtır. Varlığa giden ilk kelimelerdendir isimler. Eski ya da yeni, bir sevgilinin varlığını itiraf eden kişiye bile sorulan ilk sorulardan biri "İsmi ne?" olur. İsmi bilmek, mantık zemininde düşünüldüğünde aslında hiçbir karakteristik şifreyi ya da yaşananlara dair bilgiyi içermemektedir, fakat ismin kendisi, karakteristik olanın mühürlü kutusunu açmaya dair bir sezgiyi de taşımaktadır (Bostancı 2009: 365).

Bu makalede incelediğimiz ağrıs//ağras kelimesinin 'ak' renk ismi ile ilişkili olduğunu belirtmiştik. Nesrin Bayraktar, renk adlarının özel isim türetmedeki fonksiyonlarını geniş bir şekilde farklı yazılarında ele almıştır. Konuyla ilgili bir çalışmasında ise şöyle demektedir:

Ak renk adının Güncel Türkçe Sözlük'e göre anlamları şunlardır: "kar, süt vb.nin rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı; bu renkte olan; beyaz leke; temiz; dürüst; sıkıntısız, rahat". Ancak bunlardan "temiz; dürüst" anlamları açıklamalarda tercih edilmiştir. Özellikle bazı erkek adlarında ak renk adı yaşlılığa delalet ediyor gibi görünmektedir (Bayraktar 2014: 7).

Ağras kelimesinin Türkmen Türkçesinde taşıdığı "ağır başlı, itidalli" gibi anlamlarla 'ak' kelimesinin burada sözü edilen anlamlarını da bir arada düşünmek gerekir. Bu kelimelerin anlamca örtüşmelerini daha iyi ortaya koyabilmek için ise Türk kültüründeki 'aksakal' olarak adlandırılan bir tür danışma organı da diyebileceğimiz yaş ve tecrübe bakımından güvenilir, sağduyulu ve dürüst kişilerin temsil ettiği olguyu da hatırlatmakta fayda vardır diye düşünüyoruz.

Tuncer Gülensoy da Anadolu yer adlarının üzerine yapmış olduğu bir çalışmada yer adlarını tasnif etmiştir (Gülensoy 1998: 41-48). Ağrıs//Ağras yer adını Gülensoy'un tasnifine göre değerlendirmek gerekirse, bu yer adı kökeni itibariyle "öteki dillerden Türkçeye geçen yer adı" maddesine girmektedir. Ancak Yunanca kökenli 'agrós' kelimesinin Anadolu coğrafyasında kontaminasyon (bulaşma) adı verilen dil olayına uğradığı "ağır başlı, itidalli vb." anlamlara gelen 'ağras' kelimesi "insanlara ve toplumlara dayanan adlar" üst başlığının altındaki üçüncü alt başlık olan "kişilerin varlıkları ile ilgili adlar" kısmına dâhil edilebilir.

Yer adlarının kişi adlarına kaynaklık edebileceğinden yukarıda da bahsetmiştik. Bu durumla ilgili olarak Nevzat Gözaydın, bir çalışmasında "İnsanlarımız sadece tanrı adlarını seçmiyor ad olarak. Bazen bizlere çok yabancı gelen yer adlarından da beğendiklerini seçiyor veya ad, ya da soyadı olarak nüfus kütüğüne kaydettiriyor." demektedir (Gözaydın 2004: 498).

Ağrıs//ağras kelimesinin etimolojisiyle ilgili yaptığımız açıklamalarda bu kelimenin 'tarla' manasına gelen Yunanca kökenli 'agrós' kelimesiyle olan bağlantısından bahsetmiştik. Ağrıs soyadını taşıyan Gamze Ağrıs ile yapmış olduğumuz mülakatta da yer adının soyadı oluşuyla ilgili canlı bilgileri nakletmiştik. Adı geçen şahıstan edindiğimiz bilgilere göre, Nevzat Gözaydın'ın da bahsettiği gibi, başkalarına yabancı gelen bir yer adı soyadına dönüşmüştür.

Bu bilgilerin tamamını göz önünde tuttuğumuzda, kişi adı verme konusunda yıllar içerisinde bazı yönelimlerin oluştuğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisini "dinî-geleneksel nitelikli" yönelimler olarak adlandırabiliriz. Peygamber adlarının, dört halife ya da evliyaların adlarının verilmesi hususu bu yönelimin sonucudur. Örneğin; Adem, Muhammet, Ömer, Hamza, Fatma vb. isimler, genelde bu yönelimin sonucunda konulan isimlerdir.

İkinci yönelim "etnik-etnolojik nitelikli" olandır. Mensup olunan topluluğun millî edebiyat eserlerindeki kahraman adlarının, insanların kendilerini tarihsel süreçte ilişkilendirdikleri büyük devletlerin ve devlet adamların adlarının seçilmesi bu

yönelimle ilgilidir. Oğuz Kağan, Alper, Batur, Selçuk, Mustafa Kemal vb. isimler de bu yönelimin etkisiyle verilen isimlere örnektir.

'Sosyolengüistik-kültürel nitelikli' yönelimler ise üçüncü grubu oluşturmaktadır. Yeni doğan çocuğa büyükannenin ya da büyükbabanın adının verilmesi, gök cisimlerinin adlarının tercih edilmesi, ileride taşınması istenilen bir özelliğin adının koyulması bu yönelimle alakalıdır. Yine bunlarla birlikte isim verilme anında içeri giren birinin ya da çocuğun doğduğu günün veya ayın adının verilmesi, çocukları sürekli ölen ailelerin yeni doğan çocuğun yaşaması niyetiyle belli başlı isimleri vermesi gibi durumlar bu grupta ele alınabilir.

Bu yönelimlerden sonuncusu, özellikle son grup soyadı seçiminde önemli rol oynamıştır. Nüfus İdaresi tarafından açıklanan resmi bilgilere göre Türkiye'de en çok kullanılan beş soyadı "Yılmaz; Kaya, Demir; Çelik; Şahin" şeklindedir¹¹. Görüleceği üzere bunlardan dördü sağlamlıkla ilgili sıfat, biri ise yırtıcı bir kuş türünün adıdır.

Burada 'ağrıs//ağras' kelimesinin soyadı olarak kullanımı örneğinde naklettiğimiz bilgileri de hatırlayacak olursak Gamze Ağrıs adlı şahıs, bu soyadının dedesinin çok iyilik gördüğü bir hanın adı olduğunu ve bu hanın adının soyadı olarak seçildiğini belirtmişti. Bu durum da tamamen sosyolengüistik-kültürel yönelimle alakalıdır.

SONUÇ

İlk ve Ana Türkçenin kelime hazinesinde mevcut olmuş 'beyaz, temiz ve suçsuz' manalı *a:q//ak//ağ* kök morfeme, Eski Türkçede ⁰R ve ⁰I eş sesli isim/fiil yapım eki getirilmiştir. Akabinde tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde artık etimolojik olarak da parçalarına ayrılmayan bir *ağır/ağrı* özel morfemi veya başka bir deyişle füzyon birleşimi oluşmuştur. Söz konusu leksik-morfolojik birleşime -ş çatı ekinin getirilmesiyle *'ağırış-* fiili, *ı>a* ve *ş>s* fonetik yer değişimleriyle ise *ağrıs//ağras* özel ad varyantları ortaya çıkmıştır. Bu oluşum aşağıdaki formül ile gösterilmiştir: *Ağ//ak-ağır//ağrı//ağırış//ağrıs//ağras*. *Ağrıs//Ağras* kelimesinin özel ad olarak kullanımına gelince ise aşağıdakiler zikredilmiştir: Söz konusu kelime, XI-XII. yy. Orta Asya'dan Anadolu'ya Türkmenler tarafından getirilmiştir. Türkçede önce toponim veya yer adı, sonra ise hem toponim hem de antroponim veya soyadı olarak işlevselliğini uzun süre muhafaza etmiştir. O zamanlar Anadolu'da Konya civarlarında ikamet eden Rumların dilinde "tarla" anlamını ifade eden benzer bir *Agrós* sözcüğü de olmuştur. Türkçede ise Arapçadan alınan "dikilmiş yeni ağaçlar, fidanlar" anlamı başka bir benzer *Ağrâs* kelimesi kullanılmıştır. Türkmenler, Anadolu'ya geldiklerinde tanıştıkları *agrós* kelimesini kendi söyleyişlerine ve Türkçenin ses düzenine uygun olarak *ağrıs//ağras* şeklinde değiştirmişlerdir. *Ağras* leksik birimine dönüşen *Agrós* kelimesi, Türkiye

¹¹<http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Istatistikler/Isimler/en%20%C3%A7ok%20kullan%C4%B1lan%20soyad.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2016)

Türkçesi için art görünümlü olarak belirlenebilen bir alt katman olgusu niteliğinde tespit edilmiştir. Arap kökenli *agrâs* kelimesinin, Türkiye Türkçesinde leksik-fonetik özellikteki çağrışım niteliği ve bir yan katman olgusunu oluşturduğu gösterilmiştir. *Ağrıs//Ağras* kelimesi ise, Cumhuriyet dönemine kadar Türkçede hem yer adı hem de soyadı olarak kullanıla gelmiştir. XX yy. yabancı adlı yerleşim yerlerinin adlarının değiştirilmesi hususu gündeme getirilmiş ve *Ağrıs//Ağras* kelimesi de büyük bir ihtimalle alıntı sözcük sanılarak başka isimler ile değiştirilmiştir. Bu değiştirmeler, dinî-geleneksel eğilimin dışında kalmıştır. Bundan dolayı ulusal-etnolojik değil; siyasal, sosyokültürel ve psikolojik etkenlere bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Şimdi söz konusu kelime çoğunlukla soyadı olarak kullanılmaktadır. Sonuç olarak, İlk ve Ana Türkçede 'beyaz, suçsuz, temiz' manalarıyla kullanılan *aq//ak//ağ* kelimesinin bir metaforik anlamı¹² da olmuştur. Bu anlam, en eski çağlarda beyaz adlı renk ile folklorik ve mitolojik geleneğe göre ifade edilen *doğüstü güç* niteliğinde algılanmıştır. Ne ilginçtir ki, söz konusu anlam *Ağras* soyadı vasıtasıyla Ana Vatandan Ata Vatana, oradan da Avrupa'ya taşınmıştır.

KAYNAKÇA

- ACIPAYAMLI, Orhan (1992), "Türk Kültüründe "Ad Verme Folkloru"nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri – IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 1992, s. 1-14.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2014), "Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları", *Acta Turcica: Kültürümüzde İsim Sayısı*, Yıl: 6, S. 1-1, Ocak 2014.
- BERGE, Vardar (1989), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- BLAGOVA G. F. (1997), "Antroponimiya". *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov*, IV. Leksika, Moskva, Nauka, s. 619-723.
- BOSTANCI ÇOLAK, Gülcan (2009), "Kişilere İsim Vermenin Sahne Arkası", *Turkish Studies*, Volume: 4/3, Spring, ss. 362-375.
- CLAUSON, Sir Gerard (1974), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish* OxfO AT THE CLARENDON PRESS.
- DEVELLİOÇLU, Ferit (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçilik ensiklopediyası*. I cild, 513 s.; II cild, 526 s. (dârs vâsaiti), Bakı, Mütârcim, 2006-2008

¹²İnsanlar kavramları kelimelerle algılamakta ve onlarla ifade olunan ayrıntıları bilince sözle ötürmektedir. Çeşitli malumat ve bilgilerin hafızada yığılması, depolanarak gruplanması, onların zihinde işlenerek bilişe çevrilmesi ve bunun sonucunda da düşünüşün oluşumu kelimelerle biçimlenmektedir. Bugün artık bilimde, kelimenin sadece *manaya* (İng. *meaning*, Rus. *znaçenie*) değil (Musayev 2014: 56), özel bir *anlama* da sahip olduğu, dolayısıyla anlam ve leksik mana sahalarının birbirinden farklılıklarının bulunduğu gösterilmektedir. Kelimeni oluşturan semantik projeksiyon veya bakım onun anlamı olarak değerlendirilmektedir. *Anlam, insan beyninde önceki deneyimlerden oluşarak hafızada muhafıza olunan bir 'iz' olarak tanımlanmaktadır*. Bu bakımdan eşya ve hadiseni meydana getiren olgu, anlam (Alman. *sinn*, İng. *sense*, Rus. *смысл*) terimiyle adlandırılmakta, onun özellikleri kelime ve cümle örneklerinde mantıksal ve matematiksel yöntemlerle açıklanmaktadır. Buradan da kelimenin ne kadar değerli bir fenomen olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır (Musaoğlu 2015: 12).

- DİTRIX V. (2002), "Vliyane yazıkov Amerkanskix indeytsev na romansskie yazıki (II): "obşie yazıki: atstekskiy, keçua i tupi. Substrat, adstrat ili interstrat". *Voprosı Yazıkoznaniya* № 2. s. 64-85.
- DOBROVOL'SKIY D. O. (1998), "Natsional'naya-kul'turnaya spetsifika vo frazeologii(II)". *Voprosı Yazıkoznaniya* № 6. c. 48-56.
- Drevnetyurkskiy slovar*, izd-vo "Nauka", Leningradskoe Otdelenie, Leningrad, 1969 (Eski Türk Sözlüğü). Rusça.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (2005), *Göstergebilime Giriş*, MULTILINGUAL, Klodfarer Cd. 40/6 Çemberlitas-İstanbul, 262 s.
- GÖZAYDIN, Nevzat (2004), "Ad Verme ve Değişirme", *Türk Dili*, S. 630, ss. 496-504.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (1998), "Anadolu Yer Adlarına Genel Bir Bakış", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Matbaası, s. 41-48.
- <http://nisanyanmap.com/> Erişim Tarihi: 15 Kasım 2015
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/> Erişim 22. 04. 2016.
- <http://www.nvi.gov.tr/Files/File/Istatistikler/Isimler/en%20%C3%A7ok%20kullan%C4%B1lan%20soyad.pdf/> (Erişim Tarihi: 23.02.2016).
- KARAHAN, Leylâ (2008), *Türkçede Dinî Anlamlı Bazı Kişi Adlarını Ekle Değişirme Geleneği*. Bu yazı, Romanya'nın başkenti Bükreş'te Temmuz 2008'te "The 51 st Meeting of the Permanent International Altaistic Conference (PIAC 51)'ta sunulan bildiri metnidir
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü – I* (1991), Komisyon Başkanı: Ahmet Bican Ercilasun, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü- II-Dizin* (1992), Komisyon Başkanı: Ahmet Bican Ercilasun, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KIYICI, Mahmut (1995), *Çevre Tarihi İçinde Atabey ve İz Bırakanlar*, Ankara: Göltaş Kültür Yayınları.
- KORMUŞİN İ.V. (1997), "Tsvetooboznaçeniya". *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov*, IV. Leksika, Moskva, Nauka, s.592-608.
- LES 1990: *Lingvističeskih Entsiklopedičeskiy Slovar'*, Moskava "Sovetskaya Entsiklopediya", 1990, 683 s.
- МОРИС Ч. У. (1983), "Osnovaniya teorii znakov". *V kn.Yu. S. Stepanova (Sost. İ obş. Red.) Semiotika*. Moskva: Raduga s. 37-89.
- MUSAOĞLU, Mehman (2002), *Türkoljinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 320 s.
- MUSAOĞLU, Mehman (2004), "Avrasya Türkçelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi", *Dil Dergisi*, Sayı: 124 Nisan-Mayıs-Haziran, Ankara, 53-81.
- MUSAOĞLU, Mehman (2010), *Kemal Abdullanın Eserleri Türkiye Türkçesinde*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 207 s.
- MUSAOĞLU, Mehman (2013a), "Kamal Abdulla'nın Unutmağa Kimse Yok Romanı (Kavramlar Dünyası ve Bazı Özel Metin Kurucu İşaretlerin Kullanılması Üzerine)", *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Ankar: Akçağ, s.741-758.

- MUSAOĞLU, Mehman (2013b), "Türk Dilinin Problemleri, Perspektifleri ve Yapılacak Çalışmalar", *Yeni Türkiye*, Kasım-Aralık 2013 Yılı 9 Sayı 55, s. 539-558.
- MUSAYEV, Mehman (2012), *Türkoloji dilcilik*, Bakı: Mütərcim, 456 s.
- MUSAYEV, Mehman, Cəfərov, Qüdrət (2014), *Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: morfolojiyə yeni baxışlar və leksematika*, II cild, Bakı: "Prestige çap evi", 326 s.
- MUSAOĞLU, Mehman (2015), "Kelime, Kelâm ve Söz Kavramları Üzerine", *Kültür Evreni*, Bahar, Sayı 24, s.9-17.
- PIRS Ç. S. (1983), İz raboti "Elementi logiki. Grammatica speculativa". V kn.Yu. S. Stepanova (Sost. İ obş. Red.) *Semiotika*. Moskva: Raduga, s. 151-210-89.
- RADLOFF, Wilhelm (1888-1911). Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte, 1, 2, 3, 4 (Türk Lehçeleri Sözlük Denemesi: Sözlük, 1888-1911 yıllarında S. Petersburg'da yayımlanmış, 1960 yılında Almanya'da tıpkı baskısı yapılmıştır.). Rusça ve Almanca.
- SAMI, Şemseddin (2010), *Kamus-ı Türki*, Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- SEVORTYAN E.V. (1974), *Etimolojişeskiy slovar' Tyurkskix yazıkov*, Moskva: Nauka
- SEZEN, Tahir (2006), *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Yayın Nu: 21, Ankara: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- SONGUN, Gülden (2006), *10120 Numaralı Temettuat Defterine Göre Atabey Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu (1844-1845)*, Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Fahrettin Tızlak, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.
- Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov, Leksika*, Moskva "Nauka", 1997, 799 s.
- STARİÇENOK V. D. (2008), *Bol'soy lingvistişeskiy slovar'*. Rostov-na-Donu, "Feniks", 811 s.
- ŞEN, Semra (2006), "Türklerde Ad Verme Törenleri, Adların Önemi, Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 6, ss. 153-159.
- TUNÇEL, Harun (2010), "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", Elazığ: *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 23-34.
- YALÇINKAYA, Betül (2015), "Almanca ve Türkçe Ad Verme Gelenekleri", *AÜ DTCF Dergisi*, Cilt:55, S.1, ss. 363-379.
- VEYSÖLLİ, Fəxrəddin (2010), *Semiotika*, Studia Philologica, Bakı, Mütərcim, 334 s.